

КІРЫЛІЧНЫЯ БІБЛЕЙНЫЯ ТЭКСТЫ Ў КНІЖНЫХ СХОВІШЧАХ БЕЛАРУСІ КАНЦА XV – XVI ст.

Агляду кнігазбораў старажытнай Беларусі прысвечаны шэраг невялікіх прац і пасажаў XX ст., большасць з якіх носіць пераважна рэфератыўны характар. Напэўна, упершыню гэта пытанне паставіў А. Шлюбскі [1]. У Савецкай Беларусі з'явілася толькі кароткая аглядная нататка В. Цыбулі на гэту тэму [2]. Затое вельмі грунтоўным і шматахопным стала даследаванне Я. Калубовіча, якое ўпершыню ўбачыла свет у эміграцыі ў 1974–75 і 1978 гг. [3]. Сучасным даследчыкам яно больш дасяжнае дзякуючы пазнейшаму перавыданню ў зборніку выбраных прац аўтара [4]. У працы Я. Калубовіча сабраны асноўны масіў інфармацыі па гэтым пытанні, зарэгістраваны асноўныя факты і крыніцы па тэме; фактычна, яго даследаванне дагэтуль можа служыць добрымі ўводзінамі ў праблему. На жаль, позняя савецкая праца М. Пакалы не магла ўлічыць гэтых здабыткаў, у ёй фрагментарна і даволі агульна разглядаўся стан старажытных бібліятэк на тэрыторыі Беларусі [5]. Больш дэтальна спрабавалі даследаваць гэта пытанне Я. Неміроўскі [6] і М. Нікаласў [7], аднак яно не было для іх цэнтральным.

З'яўленне збораў кніг і кнігасховішчаў на Беларусі трэба звязваць з пранікненнем хрысціянства. З самага пачатку такія зборы змяшчаліся, відаць, у цэрквах (асабліва ў так званых саборных – кафедральных), манастырах, а таксама ў прыватных асоб: некаторых князёў і вышэйшага духавенства. Хаця надзейных звестак пра існаванне бібліятэк на Беларусі ў эпоху да ўзнікнення ВКЛ да нас не дайшло, па аналогіі з іншымі кнігазборамі Кіеўскай Русі можна дапусціць, што яны змяшчаліся ў буйных царкоўных цэнтрах: Полацку, Тураве, Пінску, Віцебску і іншых гарадах. Іх чытачамі маглі быць у асноўным царкоўнікі.

Дакументаваныя звесткі пра існаванне на Беларусі кнігазбораў паходзяць толькі з XV–XVI стст. А. Калубовіч падзяліў даўнія бібліятэкі краіны на некалькі груп: царкоўныя і манастырскія, прыватныя, школьныя [8]. У прыватнасці, у XV – 1-й палове XVI ст. адзначаецца існаванне кніжных збораў у Трасцкім манастыры ў Слуцку, ва Успенскім Лешчынскім манастыры пад Пінскам, у

Сафійскім саборы ў Полацку, у Дабравешчанскім манастыры ў Супраслі, у вялікакняжацкім замку ў Вільні [9]. У 2-й палове XVI ст. звестак пра існаванне бібліятэк на Беларусі становіцца больш, аднак склад іх тэкстаў у гэты час застаецца невядомым.

Пра склад фондаў беларускіх кнігазбораў ранніх эпох можна меркаваць на падставе пераважна двух тыпаў звестак: а) вопісаў кніг у складзе розных гістарычных крыніц (інвентароў, каталогаў, рэгістраў і да т. п., а таксама лістоў, грамат і іншых тэкстаў), што адлюстроўваюць склад кнігазбору і/ці яго частак, а дадаткова часам яшчэ і ўтрымліваюць каштоўную інфармацыю пра крыніцы яго фарміравання; б) шляхам вывучэння гісторыі побыту кодэксаў (аналіз прыпісак перапісчыкаў, правененцый і бібліятэчных сігнатур асобных кніг і кніжных калекцый). Апошняя з апісаных крыніц звестак уяўляецца найбольш складанай і працаёмкай, а ў дадатак – не заўжды дакладнай і адназначнай паводле сваіх вынікаў¹. У дадзеным артыкуле робіцца спроба разгледзець склад фондаў старадаўніх бібліятэк Беларусі на падставе вопісаў іх кніг – дадаткова дакладных крыніц, што даюць уяўленне пра склад кніжнай калекцыі на пэўны момант яе існавання. Гэта дазволіць вызначыць у кнігазборах долю і састаў тэкстаў Св. Письма, у якой бы форме яны ні выступалі: літургічнай, чытальнай, тлумачальнай. Асноўная ўвага пры гэтым звяртаецца на новазапаветныя тэксты, перш за ўсё евангельскія.

Крыніцай служаць вопісы кніг, што захаваліся для некаторых беларускіх бібліятэк канца XV – XVI ст. Усе такія вопісы з’яўляюцца часткай інвентароў, якія рэгістравалі аб’екты маёмасці, таму апісанні кніг у іх, як правіла, сціплыя (толькі паводле назвы ці

¹ Напрыклад, з дапамогай такога метаду Я. Шчанаў паспрабаваў рэканструяваць кнігазбор Полацкага Сафійскага сабора XVI ст., які быў адтуль вывезены часткова ў Польшчу, часткова ў Галічыну ў Замойскую акадэмію [10]. Гэта бібліятэка была высока ацэнена ў трактате 1584 г. польскага дыпламата і канцылярыста Рэйнгольда Гайдэнштайна, які, праўда, з чужых слоў, апісаў яе кніжныя багатствы, разрабаваныя войскамі Рэчы Паспалітай пасля захопу Полацка ў маскавітаў у 1579 г. [11]. Звяртацца да такога метаду даводзіцца ў тым выпадку, калі кнігазбор ужо не існуе ці звесткі пра яго склад беззваротна страчаны. На самой справе Шчанаву ўдалося вызначыць каля двух дзесяткаў рукапісаў, якія ў XVI ст. знаходзіліся ў Полацку, але з іх толькі 4 бяспрэчна зберагаліся ў бібліятэцы Сафійскага сабора.

кароткага загалоўка) і часта павярхоўныя. Увага апісальнікаў была звернута больш на матэрыяльную вартасць кніг (напрыклад, наяўнасць на іх каштоўных упрыгажэнняў), іх фармат («в полдест(а)», «в десьть», «в четверку» і інш.), прызначэнне і толькі потым – на змест. Аднак назвы кніг і/ці іх функцыянальная прыналежнасць пазначаны хаця і каротка, але правільна. Гэта дазваляе меркаваць, што хаця вопісы рыхтаваліся канцылярыстамі, але на падставе паведамленняў бібліятэкараў ці іншых адказных асоб, якія апекаваліся бібліятэкай. Трэба думаць, што дзякуючы гэтай акалічнасці вопісы дакладна перадавалі, па меншай меры, назвы кніг. Ва ўсіх вопісах да XVI ст. зафіксаваны апрача папяровых кніг («на поперсе») таксама рукапісы на пергамене («на перкамене»), у некаторых адзначаецца існаванне друкаваных і рукапісных лацінкавых ды грэчаскіх кніг. Іншая асаблівасць некаторых з такіх вопісаў – падзел кніг на «старыя» і «новыя», які адлюстроўвае ўклад уладальніка ці кіраўніка бібліятэкі ў справу павелічэння яе кніжных багаццяў. Аднак трэба ўлічваць, што ў вопісы манастырскіх бібліятэк не траплялі звычайна так званыя келлевыя кнігі, што стала знаходзіліся ва ўласнасці асобных манахаў. Такія кнігі паступалі ў агульны збор (і ўжытак) як правіла толькі пасля смерці іх уладальнікаў. Звычайна не адлюстроўваліся ў вопісах і кнігі, што знаходзіліся ў пакоях архімандрыта – яны лічыліся яго ўласнасцю.

Храналагічна першы вядомы вопіс кніг на Беларусі тычыцца Траецкага манастыра ў Слуцку і быў складзены яго архімандрытам Язэпам, біскупам смаленскім, у пачатку 1494 г. [12]. Складальнік асобна адзначыў «кнігі старыя» (відаць, тыя, што існавалі да займання ім пасады) і новыя; першых было зафіксавана ў вопісе 26, другіх – 20.

Наступны па часе вопіс тычыцца вялікакняжацкага замка ў Вільні і быў складзены ўвесну 1510 г. канцылярыстамі пры рэгістрацыі «рэчаў скарбных» замка (г. зн. інвентарызацыі яго маёмасці і ўзбраення) [13]. Вопіс залучае не толькі кірылічныя кнігі («рускія»), але і лацінскія, польскія і чэшскія. Апошнія апісаны кірыліцай (часткова ў перакладзе, часткова ў транслітарцыі), але асобна [14], і гэта дазваляе меркаваць, што кірылічныя і лацінкавыя кнігі ў замку зберагаліся ў розных месцах. Вялікакняжацкая бібліятэка налічвала тады 38 кірылічных кніг.

Найбольш значны вопіс ахоплівае кніжнае багацце Дабравешчанскага манастыра ў Супраслі (Паўночнае Падляшша) і быў складзены ў 1557 г. яго архімандрытам Сяргеем Кімбарам [15]. У вопісе асобна адзначаны «старыя кнігі», што належалі манастыру да 1532 г., калі Кімбар толькі заняў пасаду, і «кнігі новыя», набытыя ці перапісаныя ў час яго кіравання (апошнія ён называў як «новапісаныя»). Напрыканцы пераліку дададзены яшчэ 3 новапісаныя кнігі і 3 кнігі «падскарбска Яцка», што засталіся манастыру пасля яго смерці, – відаць, гэтыя кнігі паступілі ў час правядзення інвентарызацыі манастыра². Паводле гэтага вопісу, да 1532 г. Супрасльскі манастыр налічваў 131 кнігу, з якіх 78 былі богаслужбовымі; амаль усе кнігі былі рукапісныя (дэталёвы разгляд: [17]). Кімбар за час свайго кіравання павялічыў манастырскую бібліятэку на 74 кнігі, давёўшы агульную колькасць кніг да 211, з якіх 1 была лацінская і 5 грэчаскіх, 7 кніг былі «бітыя», г. зн. друкаваныя (у іх ліку – друкаваныя Апостал і Псалтыр) [18].

Апошні вядомы для XVI ст. вопіс адлюстроўвае кнігазбор Лешчынскага манастыра пад Пінскам і быў складзены ў канцы 1588 г. [19], налічвае 33 кнігі.

Кнігі, што паводле вопісаў канца XV – XVI ст. зберагаліся ў бібліятэках Беларусі, можна падзяліць на некалькі жанрава-тэматычных груп: а) літургічная літаратура, якая выкарыстоўвалася ў час набажэнства і ці пры выкананні сакрамантаў, а таксама літаратура для нармавання гэтых чыннасцей (кананічная літаратура); б) агіяграфічна-гамілетычная літаратура, што выступала, як правіла, у складзе асобных зборнікаў (звычайна названых традыцыйна ці паводле імянаў іх аўтараў – Айцоў Царквы) і ўжывалася для калектыўнага і асабістага чытання і казання; в) свецкая ці хутчэй прыватная літаратура, якая можа быць названа свецкай вельмі ўмоўна, паколькі некаторыя яе тэксты (напрыклад, летапісы) уяў-

² Апошнія кнігі належалі, напэўна, на правах келлевых Яцку. На гэтай падставе можна меркаваць, што насамрэч у Супрасльскім манастыры (як і ў іншых) мелася больш кніг, чым адлюстроўвалася ў вопісах. Напрыклад, архімандрыт Кімбар у лісце да Кіеўскага мітрапаліта напачатку 1550-х гг. згадваў кнігі, што ў вопісе 1557 г. не пазначаны – відаць, гэтыя кнігі знаходзіліся ў асабістым карыстанні Кімбара. Пра кнігі, што знаходзіліся ў накоях Кімбара, выказвае здагадку і Л. Шчавінская [16].

ляюць сабой жанры царкоўнай літаратуры; сюды таксама можна аднесці і біблейныя тэксты, якія не прызначаліся для набажэнства (напрыклад, вучэбны Псалтыр, розныя біблейныя апокрыфы)³. У цэлым і самі вылучаныя групы, і большасць іх кніг вельмі неаднародныя ў жанравых адносінах.

Аднак такі падзел на 3 групы не дазваляе надзейна прасачыць захаванасць тэкстаў Св. Письма ў старадаўніх бібліятэках Беларусі і патрабуе дэталізацыі. Неабходна размежаваць поўныя тэксты Св. Письма (у чытальнай ці тлумачальнай форме) і іх літургічныя формы, што ўтрымліваюць біблейны тэкст калі не цалкам, то ў асноўным аб'ёме, ад астатняй літургічнай літаратуры, якая або зусім пазбаўлена біблейных фрагментаў, або мае іх у нязначным пачатку ці ў змененым выглядзе.

Да літургічнай літаратуры належаць як тэксты Св. Письма, падрыхтаваныя для набажэнства (службовыя Евангелле, Апостал, службовы Псалтыр), так і чыста літургічныя зборнікі (актоіх, трыёдзь, часаслоў, службоўнік, трэбнік, мінея і інш.), у т. л. розныя віды малітоўнікаў (часаслоў (часасловец і часоўнік), трыёдзь, ірмалой і інш.). Усе літургічныя зборнікі – змешаныя паводле жанравай прыроды. Напрыклад, у склад міней і таржэсценнікаў у вялікай колькасці ўваходзяць жыцці, у складзе малітоўнікаў знаходзяцца біблейныя фрагменты. Малітоўнікі часта аб'ядноўваюць літургічныя тэксты розных формаў і жанраў (трапары, кандакары, акафісты, пракімны і г. д.). Часам у літургічныя зборнікі ўключаліся розныя дапаможныя тэксты нелітургічнага характару (каляндар, пасхалія, месячнік, індыкцыён і інш.). Большай жанравай аднароднасцю характарызуецца група агіяграфічна-гамілетычнай літаратуры, прадстаўленай у асноўным двума жанрамі: жыццямі і казаннямі, сюды ж адносяцца і змешаныя (казальна-біблейныя) зборнікі – вучыцельныя евангеллі (гаміліяры). У склад гэтай літа-

³ Інакшы падзел прапанаваў расійскі кнігазнавец М. Слухоўскі: а) літургічныя кнігі, б) кнігі для калектыўнага абавязковага чытання, в) келлевыя кнігі для прыватнага чытання [20]. Такая класіфікацыя адлюстроўвае толькі сферу выкарыстання кніг у манастыры і ігнаруе іх змест, што не падыходзіць для дадзенай працы. Падзел расійскай даследчыцы Л. Шчавінскай манастырскіх кніг на а) багаслужбовыя, б) чытальныя і в) статуты [21] таксама не пасуе аб'екту абранага даследавання.

ратуры маглі ўваходзіць і біблейныя фрагменты, але звычайна невялікія паводле свайго памеру. Аднак дробныя ўстаўкі і фрагменты Св. Письма ў розных кнігах і зборніках цікавасці для даследавання не ўяўляюць і таму далей ігнаруюцца, увага скіравана на кодэксы як носьбіты асноўнай часткі біблейнага тэксту.

Далей выкарыстоўваецца крыху больш дэтэлізаваная класіфікацыя кніжных тэкстаў бібліятэк даўняй Беларусі (гл. табл.), заснаваная на функцыянальным прызначэнні кніг: 1) літургічная (і кананічная) літаратура: літургічныя тэксты Св. Письма, літургічныя зборнікі (трэбнікі, службоўнікі, малітоўнікі, мінеі і інш.), а таксама кананічныя творы (статуты і да т. п.); 2) агіяграфічна-гамілетычная літаратура – у асноўным творы Айцоў Царквы (хаця некаторыя з такіх твораў маглі выкарыстоўвацца для набажэнства ці ў якасці кананічных, аднак з іх назвы гэта не вынікае); 3) усе астатнія кнігі, прызначаныя для індывідуальнага чытання (сюды аднесены і чытэльныя тэксты Св. Письма, апокрыфы), ці кнігі няяснай ідэнтыфікацыі. Паводле гэтай класіфікацыі біблейныя тэксты, у залежнасці ад сваёй функцыі, трапляюць у розныя класы, што дазваляе больш выразна дыферэнцыраваць іх і вызначыць сферу выкарыстання. Пры гэтым у табліцы біблейныя тэксты прагалам аддзяляюцца ад астатніх кніг.

Табліца. Пералік кніг чатырох бібліятэк Беларусі XV–XVI стст. паводле іх вопісаў

Бібліятэка	Літургічныя тэксты		Агіяграфія і гамілетыка	Іншыя і неакрэсленыя
	Св. Письмо	зборнікі і статуты		
1	2	3	4	5
Траецкі ман. а) старыя	Ев. тэтр 2 кн., Ап. тэтр, Ап. апракас, Псалтыр	Устаў, Мінея 12 кн., Пролаг 2 кн., Трыёдзь носная і кветная	«Лесвіца», Семіён Новы Багаслоў, Патэрык Пячэрскі	Ев. тлум.
б) новыя	Псалтыр	Правілы вялікія, Устаў,	Жыц. святых, Дарафей, Яфрэм,	Апакаліпсія; «Змарагд»

1	2	3	4	5
		Службоўнік 3 кн., Часасловец, Саборнік 3 кн., «Патрэбнік» 2 кн.	Нікан, Фёдар Студыг, Рыгор Сінаіт	
<i>Віленскі замак</i>	Ев. 2 кн., Псалтыр	«Указ слу- жыць», Пролаг, Пролаг на Псалтыр, кн. пра мытніка і трышеснец, Трышеснец, Трыёдзь посная 2 кн., Трыёдзь кветная 2 кн., Грэф- дой 2 кн., Стыхалогіі, кн. святоч- ныя 4 кн., Актоіх і паўночніца, Шасцідзён, Паследаван- не псалмоў, Часасловец, Парэмія 2 кн., Вась- мігалоснік, кн. малітваў св. Купрыяна	Выбраныя навучанні, кн. «навучанне пасту», Жыц. Івана Калістыка, Іван Залатавуспы	Псалтыр чыг., кн. прарака Ерамея: Летапісец кіеўскі, «кн. на сербскай мове», кн. чыг. 3 кн.
<i>Супрасьскі ман.</i> а) старыя	Ев. напра- стольныя 6 кн., Ап. 4 кн.,	Устаў 2 кн., Намаканон, Правілы	Ев. вучы- цельнае;	Ев. тлум. 2 кн., Ев. паводле Мацвея тлум.,

1	2	3	4	5
	<p>Псалтыр 4 кн., Псалтыр «праходзенка» 10 кн.</p>	<p>царкоўныя 2 кн., Мінея 12 кн., Саборнік 7 кн., Саборнік з «Асафам» і хаджэннем Данілы, Пролаг 7 кн., Часасловец 2 кн., Трыёдзь пасная і кветная, Актоіх 2 кн., Службоўнік 7 кн., Ірмалой 6 кн., Грэбнік, Каноны Багародзіцы, Паніхіднік</p>	<p>кн. казанняў на 40-цу і 50-цу, «Лесвіца», «Лесвіца» з айцоўнікам, Айцоўнік 2 кн., Патэрык Пячэрскі, Маргарыт 2 кн., Іван Залатавусны 2 кн., Рыгор Багаслоў, Кірыл Ерусалімскі, Рыгор Дваслоў 2 кн., Яфрэм 2 кн., Сімяон Мэтафраст 2 кн., Ісак Сірын 2 кн., Ангьіх з жыц. Івана Багаслова, кн. Кірылы, Рыгор Сінаіт, жыц. Фядоса і інш., Рыгор Амірыцкі, Васіль Новы, Занара, Дарафей</p>	<p>Псалтыр тлум. 2 кн., Ап. тлум., кн. «дзесятага», кн. прароцтваў; кн. 12 патрыярхаў, кн. Дыяніса Арэапагіта, кн. «царственнік» з «летанісам», кн. «Крыніца», кн. «на лашіну», кн. пра палон ерусалімскі, «Асаф» з жыц. Сергія Цудатворцы, «Залаты цэп», «Зярцала», «Змарагд», друкаваных 5 кн.</p>
<p>б) новыя</p>	<p>Ап. 3 кн., Псалтыр 2 кн., «Псалтырка праходзенка»</p>	<p>Устаў вялікі, Мінея 13 кн., Мінея новых святых, «Мінейка» вобразаў</p>	<p>Ев. вучыцельнае 2 кн.; кн. правілаў Св. Айцоў, кн. манаскага</p>	<p>Ев. «жабінскае» з Ап. і Апакаліпсією, Апакаліпсія з тлум., Псалтыр тлум., кн. Ісуса Навіна і кн.</p>

1	2	3	4	5
		святых, Саборнік, Саборнік з жыццямі, «Саборнічак» новых святых, Трыёдзь посная і кветная, Часаслоў 3 кн., Службоўнік, Трэбнік 2 кн., кн. усяночнай службы, Актоіх 2 кн., кн. з песнямі Маісеевымі і «з ірышцель» 2 кн., «Ірмалоец» 2 кн., «Паніхіднічак», «кніжка малая» са святцамі, з 40-цай і 50-цай і нядзельным канонам	правіла, «Лесвіца», Айцоўнік 2 кн., Айцоўнік Егіпецкі, Іван Залатавусны пра кап'ё 2 кн., Васіль Вялікі Кесарыйскі, Іван Дамаскін, Нікан, Фёдар Студыт, кн. з жыцц. Апанаса Афонскага	Царстваў, кн. Быцця, Палея; кн. са «службай тлумачальнай», «Урамяннік» Канстанціна, Шасцідзён Івана Антыёха разам з кн. Казмы Індаплава, друкаваны Псалтыр, друкаваны Ап., лацінскі Ап., грэчаскіх кн. 5
в) яшчэ новыя		Трэбнік, Паніхіднік	«Лесвіца»	
г) падекарбага Яўка			«Лесвіца», Андрэй Юродзівы	Казма Індаплаў
<i>Лешчынскі ман.</i>	Ев. напрастольныя 2 кн., Ап.,	Устаў, Мінея 12 кн., Сабор-	Ев. вучыцельнае;	Памінальнік

1	2	3	4	5
	Псалтыр	нік Вялікі на 12 мес., Пролаг на 12 мес. 2 кн., Службоўнік 2 кн., Трыёдзь посная і кветная, Актоіх на 8 галасоў 2 кн., Часаслоў, Бага-родзічнік, «Ірмалоец»	«Леввіца», Ісак Сірын	

Скарачэнні: Ап. – Апостал, Ев. – Евангелле, жыц. – жыццё, кн. – кніга, ман. – манастыр, тлум. – тлумачальны, чыг. – чыгальны.

Табліца паказвае, што біблейныя тэксты і ў т. л. літургічныя ў кнігазборах Беларусі канца XV – XVI ст. прадстаўлены даволі сціпла. У манастырах знаходзілася звычайна толькі па 2 экзэмпляры Евангелля, Апостала, Псалтыра. У буйным Супрасльскім манастыры мелася 6 асобнікаў Евангелля, 7 Апосталаў і толькі Псалтыра адзначана больш за 15 экзэмпляраў. Аднак у вопісе падкрэслена, што ўсе 6 экзэмпляраў Евангелля былі алтарнымі (напрасольнымі), гэта значыць яны выкарыстоўваліся паводле свайго прызначэння, а не зберагаліся ў сховішчы ў якасці чыгальных, рэзервовых ці дэфектных асобнікаў. Трэба думаць, што такія самы статус быў і ў тэкстаў Апостала. Правядзенне на такім сціплым матэрыяле рэдактарскай працы з тэкстамі Св. Пісьма было даволі праблематычным⁴.

У якасці алтарных тэкстаў маглі ўжывацца і друкаваныя кнігі, аднак у вопісах яны адзначаны толькі ў Супрасльскім манастыры.

⁴ На думку М. Пакалы, кніжныя фонды манастырскіх бібліятэк Беларусі шмат у чым ідэнтычныя фундам такіх самых бібліятэк Масковіі [22]. Але на думку Л. Шчавінскай, фонд літургічнай літаратуры Супрасльскага манастыра саступаў маскоўскім манастырам [23].

Але нават і там, відаць, за час кіравання архімандрыта Кімбара былі набыты толькі друкаваныя Псалтыр і Апостал, паколькі ў пераліку яны названы асобна. Гэта сведчыць пра слабую пашыранасць друкаваных выданняў у XVI ст. у манастырах Беларусі. Відаць, друкі каштавалі даволі дорага, і манастыры задавальнялі свае патрэбы ў тэкстах за кошт перапісвання іх «уласнымі сіламі». Таму можна думаць, што і ў канцы XVI ст. у манастырах маглі захоўвацца старажытныя тэксты, напрыклад, лекцыянары, якія на той час ужо былі выведзены з ужытку.

Апрача літургічных формаў біблейныя тэксты прадстаўлены ў бібліятэках Беларусі яшчэ тлумачальнымі і зрэдку чытэльнымі варыянтамі. Паказальна, што ўсе манастыры маюць, як мінімум, тлумачальнае Евангелле, а заможны Супрасльскі манастыр – яшчэ і тлумачальны Апостал ды Апакаліпсіс. Не менш паказальна, што ў двух з трох манастыроў наяўнічае Апакаліпсіс – тэкст, які ў праваслаўі не выкарыстоўваўся для набажэнства, але ўжываўся для дабрачцівага чытання ў манаскім асяроддзі. Новы Запавет прадстаўлены ў бібліятэках Беларусі канца XV – XVI ст. выключна асобнымі кнігамі (Евангеллем, Апосталам, Апакаліпсісам), толькі ў час кіравання Кімбара ў Супрасльскім манастыры з’явіўся поўны Новы Запавет, аднак ён апісаны яшчэ асобна як «Жабінскае Евангелійца і з Апосталам і Апокаліпсісю»⁵. Памяншальная форма «Евангелійца» прымушае думаць, што гэта быў малафарматны рукапіс, які выкарыстоўваўся для асабістага чытання. Сярод старазапаветных тэкстаў фігуруюць толькі асобныя кнігі Пяцікніжжа і Кнігі Царстваў, а таксама Кнігі прарокаў (асобных і ў выбарках). У вопісе «старых» кніг Супрасльскага манастыра фігуруе «Кніга дзесятага» – хутчэй за ўсё, гэта зборнік чытэльных біблейных тэкстаў Мацвея Дзесятага, добра вядомы ў навуцы. Зборнік апрача ўрыўкаў з розных старазапаветных кніг утрымлівае тэксты прарокаў і поўны Новы Запавет.

Як бачна з табліцы, тэматыка астатніх кірылічных кніг бібліятэк Беларусі была дастаткова аднастайная – у асноўным гэта рэлігійная літаратура (пераважна літургічная ды агіяграфічна-гаміле-

⁵ Рукапіс належаў заможнаму мяшчаніну «хрысталоўцу» Рыгору Жабе [24]. Паказальна, што рукапіс Новага Запавету трапіў у манастыр менавіта праз свецкую асобу.

тычная). Гэта зразумела, паколькі з чатырох вядомых вопісаў таго часу тры рэпрэзентуюць манастырскія кнігазборы. Аднак і ў вялікакняжацкай бібліятэцы ў Вільні напачатку XVI ст. захоўвалася надзіва шмат рэлігійных (і прычым літургічных) кніг пры мінімуме агіяграфічных і гамілетычных твораў. Гэта тлумачыцца, відаць, тым, што гэту бібліятэку збіралі з лішкаў ці дублетаў кніг, якія меліся ў віленскіх цэрквах і манастырах. Верагодна, што кірылічныя кнігі збіраліся для Алёны, дачкі маскоўскага князя Івана III і жонкі караля і вялікага князя Аляксандра, якая ў шлюбе з католікам захоўвала праваслаўе [25]⁶. Свецкіх кніг у гэтым кнігазборы было няшмат (5), але больш за манастырскія бібліятэкі: кіеўскі летапісец, кніга на сербскай мове (імаверна, «Александрыя» ці «Троя») і тры кнігі для чытання, верагодна, зборнікі разнастайнага зместу (таму іх назвы і не пазначаны). Гэта зразумела, паколькі ў манастырскіх і царкоўных бібліятэках усходніх славян амаль не захоўваліся свецкія кнігі [27].

Асноўная маса кніг манастырскіх бібліятэк – гэта літургічная літаратура, агіяграфія і гамілетыка. Пры гэтым у невялікім Лешчынскім манастыры прадстаўлены амаль адны літургічныя тэксты, у Трасцкім манастыры суадносіны літургікі і агіяграфічна-гамілетычнай літаратуры прыкладна роўныя, затое ў буйным Супрасльскім манастыры пераважае якраз апошняе, што сведчыць пра значныя духоўныя запатрабаванні яго манаства. Аднак клопаты архімандрыта Кімбара па здабыцці новых кніг былі накіраваныя больш на літургічную літаратуру, хаця і агіяграфічна-гамілетычную ён не пакідаў у занядбанні.

На падставе разгледжаных інвентароў можна паспрабаваць рэканструяваць абавязковы набор кніг беларускіх манастыроў XV–XVI стст. Ва ўсіх іх адзначаны алтарнае Евангелле, Апостал і Псалтыр, з іншых літургічных кніг маюцца мінея на 12 мес. (яна выступала ў складзе 12 асобных кніг), пролаг, трыёдзецкія і

⁶ Аднак, на думку літоўскага кнігазнаўца Л. Уладзімірава, замкавая бібліятэка належала віленскаму ваяводзе Альбрэхту Гашгольду, католіку, да якога кірылічныя кнігі трапілі ад яго бацькі, кіеўскага ваяводы, жанатага на праваслаўнай [26]. Гэта меркаванне, пабудаванае на здагадках літоўскага гісторыка Яблонскага, здаецца, пакуль не было пераканачна абгрунтавана.

кветная, службоўнік, саборнік, часаслоў, абавязкова прысутнічае царкоўны статут. А вось тэксты св. Айцоў прадстаўлены вельмі неаднолькава: усюды масца толькі «Лесвіца», хаця часта сустракаюцца патэрыкі і жыцці асобных святых, а таксама вучыцельныя евангеллі.

Айцы Царквы амаль усюды прадстаўлены даволі шырока, што натуральна для манастыроў, але пераважна ў адным экзэмпляры. Адзінае выключэнне складаюць зборнікі твораў Івана Залатавуснага (5 кніг), яго Маргарыт (2 кнігі), Ісак Сірын і Яфрэм (па 3 кнігі), а таксама Вучыцельнае евангелле (4 кнігі), айцоўнік (6 кніг) і «Лесвіца» (7 кніг). Адзначана па 2 кнігі Дарафея, Нікана (Чарнагорца?), Рыгора Дваслова, Рыгора Сінаіта, Сімяона Матафраста, Фёдара Студыта, а таксама Пячэрскага патэрыка. З іншых кніг пашыраны былі творы этычнага зместу: павучальны зборнік «Змарагд» і «Асаф», займальна-павучальны раман пра Варлаама і Язафата. Усюды трапляюцца кананічныя творы (статуты, тыпіконы, правілы), якія, аднак, звычайна прадстаўлены адзінкавымі экзэмплярамі. Праяўляецца цікавасць супрасельскіх кніжнікаў да гістарычнай і натурознаўчай тэматыкі: апрача палсі тут адзначаны шэраг хронік («царственнік» з «летапісам», кн. «Крыніца» – назва, тыповая для летапіснага тэксту, і нейкі «Урамяннік» Канстанціна), шасцідзён і 2 кнігі Казмы Индаплава.

Манастырскія кнігазборы былі, відаць, найбольш буйнымі сховішчамі кірылічнай кнігі ў даўняй Беларусі. Царкоўныя бібліятэкі нашмат саступалі ім па ліку і тэматыцы тэкстаў. Так, паводле інвентароў XVIII ст., ва уніяцкіх цэрквах захоўвалася ў сярэднім каля дзесятка кірылічных кніг, прычым яны былі выключна літургічныя [28]. Некаторыя глухія цэрквы нават тады не мелі яшчэ алтарных евангелляў. Манастырскія кнігазборы знаходзіліся ў значна больш выгадных умовах. Яны фарміраваліся з некалькіх крыніц: шляхам перапісвання (у сваім скрыпторыі ці на замову ў іншых манастырах), дараванняў або ўкладаў (у якасці падарункаў ці ахвяраванняў ад царкоўных іерархаў або ад свецкіх асоб), перадачы кніжных фондаў з іншых манастыроў, што падлягалі ліквідацыі, абмену або гандлю кніжнымі фондамі з іншымі сховішчамі і, нарэшце, за кошт паступлення ў манастырскую бібліятэку келлевых кніг [29]. Аднак паводле разгледжаных інвентароў не бачна, каб у манастырах Беларусі існаваў адметны лішак літургіч-

ных і гамілетычна-агіяграфічных кодэксаў, хаця ў буйных манастырах можна было адшукаць дублеты многіх кніг. У цэлым склад біблейных тэкстаў Беларусі ў XV–XVI стст. даволі вузкі і абмежаваны.

ЛІТАРАТУРА

1. **Шлюбскі, А.** Магэрыялы да крыўскай гісторыі: доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага Княства Літоўскага / А. Шлюбскі // Крывіч. 1925. № 9. С. 19–68.
2. **Цыбуля, В.А.** Манастырскія і царкоўныя бібліятэкі ў Беларусі / В.А. Цыбуля // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1970. № 3. С. 50–51.
3. **Калубовіч, А.** Мова ў гісторыі беларускага пісьменства: у 2 кн. / А. Калубовіч. Мюнхэн; Лондан; Кліўлэнд, 1974–1978. 2 кн.
4. **Калубовіч, А.** Крокі гісторыі: дасьледаваньні, артыкулы, успаміны / А. Калубовіч. Беласток; Вільня; Менск: ГаМакс, 1993. С. 167–277.
5. **Покало, М.И.** История библиотечного дела в БССР / М.И. Покало. Минск: Вышэйшая школа, 1986. С. 10–13.
6. **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина: жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е.Л. Немировский. Минск: Мастацкая літаратура, 1990. С. 121–129.
7. **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная: рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях / М.В. Нікалаеў. Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. С. 213–220.
8. **Калубовіч, А.** Крокі гісторыі... С. 167–175.
9. Тамсама. С. 167–168, 169–170, 209–210; **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 124–128; **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная... С. 214–217.
10. **Щапов, Я.Н.** Библиотека Полоцкого Софийского собора и библиотека Академии Замойской / Я.Н. Щапов // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Москва, 1976. С. 264–268.
11. Тамсама. С. 262–263; **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 121–122.
12. **Акты**, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург: Археографическая комиссия, 1846. Т. 1: 1310–1506. С. 136–137; **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 124.
13. **Пташицкий, С.** Библиотека Великого Князя Литовского в Вильне в 1510 году / С. Пташицкий // Библиограф. 1888. № 1. С. 4–7.
14. **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 125–128; **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная... С. 217–218.

15. **Археографический** сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна: Печатня О. Блюмовича, 1870. Т. 9. С. 49–55 (№ 20); **Щавинская, Л.Л.** Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв.: книжные собрания Сурапольского Благовещенского монастыря / Л.Л. Щавинская. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 1998. С. 37–38, 77–80, 128–133; **Щавинская, Л.Л.** Литература белорусов Польши (XV–XIX вв.) / Л.Л. Щавинская, Ю.А. Лабынцев. Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2003. С. 66–67, 134–137.

16. **Щавинская, Л.Л.** Литературная культура белорусов Подляшья... С. 77–78; **Щавинская, Л.Л.** Литература белорусов Польши... С. 134.

17. **Щавинская, Л.Л.** Литературная культура белорусов Подляшья... С. 24–33; **Морозова, Н.** Древнейшие рукописи Сурапольского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.) / Н. Морозова, С. Темчин // Z dziejów monasteru Supraskiego: materiały międzynarodowej konferencji naukowej «Supraski monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państw» (Supraśl – Białystok, 10–12 czerwca 2005 r.). Białystok, 2005. S. 117–140.

18. **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 124–125; **Лабынцев, Ю.А.** Книжные собрания Сурапольского Благовещенского монастыря / Ю.А. Лабынцев, Л.Л. Щавинская // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. Мінск, 1998. Вып. 3. С. 38.

19. **Довгялло, Д.И.** Инвентарь Лешинского монастыря / Д.И. Довгялло // Минская старина. Минск, 1909. Вып. 1. С. 117–119; **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная... С. 214, 217.

20. **Слуховский, М.И.** Русская библиотека XVI–XVII вв. / М.И. Слуховский. Москва: Книга, 1973. С. 34.

21. **Щавинская, Л.Л.** Литературная культура белорусов Подляшья... С. 78; **Щавинская, Л.Л.** Литература белорусов Польши... С. 135.

22. **Покало, М.И.** История библиотечного дела... С. 11.

23. **Щавинская, Л.Л.** Литературная культура белорусов Подляшья... С. 33; **Щавинская, Л.Л.** Литература белорусов Польши... С. 62.

24. **Щавинская, Л.Л.** Литература белорусов Польши... С. 18, 25.

25. **Немировский, Е.Л.** Франциск Скорина... С. 126.

26. **Владимиров, Л.Н.** Очерки по истории книги и библиотек в Литве до 1917 года / Л.Н. Владимиров. Вильнюс: Вильнюсский государственный университет, 1965. С. 10.

27. **Слуховский, М.И.** Русская библиотека... С. 6.

28. **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная... С. 214.

29. **Слуховский, М.И.** Русская библиотека... С. 35–57; **Пташницкий, С.** Библиотека Великого Князя Литовского... С. 12; **Нікалаеў, М.В.** Палата кнігапісная... С. 218.